

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „ИСТОРИЯ И ТЕОРИЯ НА КУЛТУРАТА”

ИВАН ДИМОВ КАБАКОВ

ДИЛЕМИ НА КУЛТУРАТА

АВТОРЕФЕРАТ

на *ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД*

за присъждане на научната степен „доктор на науките”

по професионалното направление

3.1. Социология, антропология и науки за културата

София / 2015

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Обща характеристика на дисертационния труд / 3
2. Актуалност на темата / 8
3. Структура и съдържание на дисертационния труд / 10
4. Идентификацията на проблеми / 13
5. Стратегически дилеми / 14
  - 5.1.Форма и/или съдържание / 17
  - 5.2.Продуктивност и/или репродуктивност / 19
  - 5.3.Изкуство и/или културно наследство / 22
  - 5.4.Интелектуална собственост и/или достъп до култура / 25
  - 5.5.Оперативност и/или демократичност / 29
6. Управляеми променливи / 33
  - 6.1.Общността поражда институциите / 34
  - 6.2.Миналото не може да замести настоящето / 36
  - 6.3. Индивидуализирана интерактивност / 38
  - 6.4.Многообразие от системи и взаимодействия / 39
  - 6.5.Различието е магнит за интереса / 44
7. Модели на промяна / 48
8. Научни приноси / 51
9. Публикации по темата / 53
10. Литература / 54

1.Обща характеристика на дисертационния труд

В условията на изчерпващи се и трудно възстановими природни ресурси, както и на законодателство и политики, които до голяма степен правят невъзможно понятието „нискоквалифицирана работна ръка“, очакванията за развитие с основание са насочени към способността за творчество и иновации, които трябва да променят съвременните икономики и общества. Поради тази особеност в Зелена книга – Отключване на потенциала на културните и творческите индустрии Европейската комисия констатира, че „в тази нова цифрова икономика нематериалната стойност във все по-голяма степен определя материалната стойност, тъй като потребителите търсят нов и обогатяващ „опит“. Значими за общественото развитие са творческите общности и по-конкретно „способността им да измислят, създават и да правят нововъведения“ (COM (2010) 183: 3).

Иначе казано, необходимо е да се стимулира творческият потенциал и предприемчивостта на гражданите, като се използват възможностите, които предлагат новите технологии и медии, при положение че се гарантира собствеността на автора върху създадените от него произведения. Те имат смисъл за конкретната култура, когато се осигури достъп до тях, който позволява да се осъществи не само нейното само-въз-производство (autopoiesis), но и устойчивото ѝ развитие. По този начин **интелектуалната собственост и достъпа до култура**¹, които имат различни превъплъщения както в областта на културата, така и в политиката, икономиката и правото, се превръщат в основни категории на общественото развитие.

Коментираните категории обаче са „повърхността“, която прикрива много по-значими проблеми и изследователски перспективи, свързани с комуникацията между системите, тяхната програма и предназначение с оглед на стандартите и кодовете за разчитане на постъпваща информация, както и „вписването“ им в ценностните системи на националните, регионалните и местните култури, които изграждат съществуващото

---

¹ Темата за интелектуалната собственост и достъпа до култура за първи път е представена като лекционен курс на автора за докторанти през 2008 г. в рамките на докторантското училище по хуманитарни и социални науки на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (www.phdgate.net), както и в неговите следващи „издания“ през годините, включително и през 2015 г. Той е конкретен повод и отправна точка за осъществяването на настоящото изследване.

културно многообразие. В тази връзка възниква и въпросът доколко темите за защитата на интелектуалната собственост и нейното използване са резултат от работата на системата на културата, а не са привнесени от действието на други системи като (например) правото и икономиката. Възможно ли е да се мисли комуникацията и/или диалогът между тях в понятийния апарат на всяка от системите, или са необходими родови (в смисъла на диалогични и интегриращи) понятия като например форми на изразяване и начини на употреба, за да се осигури процесът на комуникация? В крайна сметка за какво става въпрос: за възстановяване на нарушена или разрушена комуникация между системите или за стимулиране на тяхното действие?

Тези въпроси поражда следващи, много по-значими за всяка култура, а именно какви са отношенията на притежанието с потреблението, както и на продуктивността с репродуктивността, и каква е тяхната връзка с паметта и забравата? Променливи ли са те в различните култури и могат ли да се използват диалогични и интегриращи понятия като форми на изразяване и начини на употреба, за да се изследва динамиката в отношенията на притежанието с потреблението, както и на продуктивността с репродуктивността във връзка с паметта и забравата в тяхната видова конкретика? Достатъчно ли е да се разглеждат тези понятия като опозиции, или взаимното им допълване е принципът, който поражда и поддържа живота на културата? Въобще възможно ли е мисленето в опозиции, при положение че дори масово практикуваният шопинг се разглежда като форма на (себе)изразяване, макар и в една силно радикализирана пазарна представа за културата?

Поставените проблеми изискват **траекторията на изследването** да започне от началото на творческия процес – способността за изразяване, чиито резултати са (1) формите на (художествено) изразяване, превърнати в (2) културна ценност чрез (общо)споделеност, която става носител на памет, когато бъде припозната за наследство, независимо в коя от неговите основни форми – heritage или legacy. Многообразието от форми на изразяване, които са формирали художествените култури на публиките чрез работата на културните институции, се превръща в културно съдържание в дигиталната епоха. От друга страна, функционалните системи, чиято продължителна работа в обществото произвежда функционални култури – политическа, икономическа или правна

култура, репрезентират формата на изразяване в процеса на превръщането ѝ в интелектуална собственост (икономическата система) или в обект на авторското право и в по-редки случаи – на патентното право (правната система), показвайки чрез начина ѝ на употреба отличителните характеристики на коментираните функционални системи.

Обществената значимост на културата е резултат от многообразието от форми на достъп до творчеството и интелектуалната собственост, чрез което се контролира скоростта на промяна и степента на включване на гражданите в протичащите процеси с оглед на производството и потреблението на форми на изразяване и знание. Обществото обаче има възможност за развитие, когато не забравя и не игнорира носителите на памет, припознати като културно наследство, които осъществяват връзката ни с миналото, за да се от-граничим от тях чрез съвременни произведения. Когато се развиват в условията на нови технологии и пазарни взаимодействия, каквито са съвременните реалности, формите на изразяване и носителите на памет се превръщат в дигитално културно съдържание и/или културни стоки и услуги, които стават част от културните и творческите индустрии.

Коментираните взаимни превръщания на формите на изразяване са управляеми променливи, доколкото са резултат от работата на институциите и предлаганите от тях политики, които трябва да гарантират устойчиво развитие на културата в диалога на художествени и функционални култури. Последната част от изследването трябва да постави и представи стратегически дилеми, които притежават потенциала да „продуцират“ развитие във връзка с идентификацията на управляемите променливи, за да се изработят модели на промяна. Траекторията на изследването пресича областите на изкуствата, наследствата, културата, икономиката, правото, пазара, новите технологии и медии, институциите, политиките и администрацията, за да завърши със стратегическото управление като възможност за реализация на устойчиво развитие. Тази изследователска перспектива показва отличителните характеристики както на художествените, така и на функционалните култури и системите, които ги пораждаат – политиката, икономиката и правото.

Обект на изследването е културата в нейните взаимодействия с политиката, икономиката и правото, чиито начини на употреба изявяват както характерните ѝ

особености, така и тези на функционалните системи. Взаимодействията и превъплъщенията на културата във връзка с начините ѝ на употреба трябва да идентифицират както различните репрезентации от страна на функционалните системи, така и отличителните им характеристики. Превъплъщенията и начините на употреба на културата трябва да идентифицират и степента на изместване от първоначалното съдържание, наблюдавано от позицията на продуктивната култура и в частност на изкуствата като форми на изразяване. Освен коментираното изместване важно е да се идентифицира и комуникационният модел – код и програма на конкретните системи, с които те участват в процеса на комуникация. Тази активност (най-вероятно) ще предложи различни представи за продуктивност и репродуктивност, съобразени с отличителните характеристики и предназначението на функционалните системи, идентифицирани в многообразието от репрезентации и начини на употреба на културата.

В тази връзка необходимо е да се отбележи, че репрезентациите и начините на употреба спрямо формите на изразяване са външни категории, които (в повечето случаи) не могат да се контролират от артиста. Репрезентацията (т.е. повторното представяне) е допустимо отклонение от формата на изразяване, доколкото е основана на обща програма и комуникационен код, чиито измествания от творческото съдържание са резултат от комуникационния модел и/или предназначението на системата, за разлика от начините на употреба, които са конкретни практики, в повечето случаи подчинени на *ad hoc* цели и предназначения, чрез които понякога се реализират и непозволени от закона (и в този смисъл общественонеоправдани) частни интереси. Начините на употреба не изключват разбирането в търсенето на смисъл, доколкото той не е предварително зададен от конкретна интерпретационна схема и произтича от съдържанието на формата на изразяване във връзка с нейното използване. Разбирането обаче не означава приемане на начина на употреба.

Погледната от позицията на артиста, тази категория инструментализира неговите интереси във връзка с отклонението от вложеното във формата на изразяване съдържание и промяната на културата. Ако променим гледната точка и се поставим на мястото на политика, икономиста или юриста, формата на изразяване на артиста е интересна за тях с

оглед на програмата и предназначението, които има конкретната функционална система, за да се само-въз-произвежда, а не като репрезентации, които изместват първоначално вложения от артиста смисъл в изработената от него форма на изразяване. Тази активност обаче поражда както стратегически дилеми, така и културни политики, икономически действия и законодателство във връзка с превъплъщенията на формата и нейното използване.

Предмет на изследването са конфликтите и взаимодействията, които възникват от диалога на изкуствата с функционалните системи във връзка с превъплъщенията на културата, като се избягва позициониране (доколкото е възможно) в която и да е от тях, независимо колко стабилни са нейните програма, аргументация и/или резултати. Тези репрезентации са външни описания на културата, идентифицирани в многообразието от начини на употреба, които са добра основа за разграничаване на автореференциалността на културата, представяща от вътрешна гледна точка нейната програма и само-въз-производство. Представената изследователска перспектива позволява да се възстанови нарушената комуникация на художествените култури с функционалните системи, както и предлага обяснения поне на част от непрекъснатите противоречия и неразбирания между културолози, икономисти и юристи, които са източници на промяна, когато постигнат комуникация отвъд личните и/или професионалните си конфликти и противопоставяния.

Работната хипотеза на изследването е, че светът се намира в гранична ситуация, която надхвърля конвенционалната представа за финансова и/или икономическа криза и нейната трансгресия в политиката, правото и културата, поради отсъствието на обяснителен модел на случващото се и приемлив изход от ситуацията. Тази криза е от типа, който Хосе Ортега-и-Гасет представя като невъзможност да се мисли случващото се и затова „човекът отново не знае какво да прави, защото отново не знае какво да мисли за света“ (Ортега-и-Гасет 1993: 108). Поради характеристиката на кризата и във връзка с коментираната гранична ситуация необходимо е да се изследва много по-широк спектър от възможности и допускания, който изисква релевантен понятиен апарат с оглед на анализа както на отношенията в културата и функционалните системи, така и на възникналите отношения във външната им среда.

Основната цел на изследването е да покаже, че проблемите с правната защита на интелектуалната собственост и достъпа до култура не са само от правно-технически характер, доколкото са резултат от поместеността и обвързаността си с конкретна култура, която има винаги различно отношение към творческите усилия, както и от комуникацията на функционални системи, всяка от които разчита и реагира на постъпващата информация съобразно предназначението и програмата си на действие. Иначе казано, проблемите не са просто технически, доколкото се възприема представата, че „войните започват първо в човешкия ум, а едва след това – на бойните полета“ (Кабаков, Русев 2008: 20). Нещо повече – диагнозата на съвременното състояние показва, че кризата е резултат от разрушения диалог на културите.

Очакваните резултати са изработването на модели на промяна и предлагането на решения, които във връзка с внимателно разглежданите отношения на интелектуалната собственост с достъпа до култура и многообразието от дилеми, идентифицирани в резултат на превъплъщенията им във функционалните системи, трябва да осигурят възможности за устойчиво развитие на културата, осъществени повече или по-малко чрез стратегии и политики на местно, регионално, национално и транснационално равнище. Стратегическите дилеми са разграничени от останалите идентифицирани дилеми чрез потенциала си да „продуцират“ развитие във връзка с избраното решение. Интелектуалната собственост и достъпът до култура в конкретния случай са катализатор на анализи и решения, които показват особеностите и отличителните характеристики на различните функционални системи във връзка с репрезентациите, превъплъщенията и начините на употреба на творчеството и културата.

2.Актуалност на темата

Поради коментираните особености не могат да се посочат много изследвания, които са съотносими към основната цел и представените намерения, превръщайки изследването в научно предизвикателство, подпомогнато от няколко основни източници на информация, които са използвани преди всичко за рефлексия и размисъл. Такива са изследванията на Никлас Луман в областта на теорията на системите и по-конкретно *Soziale Systeme* (Luhmann 1984) и *Въведение в системната теория* (Луман 2008), както и

Balancing Act: Twenty-One Strategic Dilemmas In Cultural Policy (Matarasso, Landry 1999) и *Културната политика в България* (Ландри 1998) в областта на стратегическото управление във връзка с представените автори в частта за ролята и значението на изследванията за реализацията на политики за култура. Изработеното понятие за функционални култури се основава на работата на Алмънд и Върба и по-конкретно на *Гражданската култура* (1998), както и на изследвания като *Култура и организации. Софтуер на ума* на Хеерт Хофстеде (2001), *Политическата култура* на Тодор Танев (2001) и *Корпоративната култура като конкурентно предимство* на Яница Димитрова (2012). Макар и частично относимо към устойчивото развитие на културата, изследването на София Василева *Културно наследство и устойчиво развитие. Концепции, политики, добри практики* (2013) прави видими ползите за културното наследство от възприемането на концепцията за устойчиво развитие.

Освен относително неразработената изследователска територия, която предполага допълнителна работа, от ключово значение е да се диагностицира и актуалното състояние в областта на културата и в частност на националната култура, за да се предложат решения на идентифицираните проблеми с оглед на представените стратегически дилеми. Необходимо е да се изработи визия и във връзка с нея да се конструира понятие, което свързва, но и запазва особеностите на разглежданите в изследването форми и употреби. Трудната комуникация на функционалните системи като носители на различни култури – политическа култура, икономическа култура или правна култура, разрушава социалната тъкан. Неработещите институции и неспособността им да предложат смислени и адекватни на ситуацията политики са конкретните резултати от този процес. Неговата продължителност прави проблематично смисленото човешко съществуване, чиято претенция за цивилизованост изисква възстановяване на социалната тъкан, заедно с изпълняващи предназначението си институции. Устойчивото развитие на културата обаче допълва това изискване със стратегическа визия и политики, които реализират поне част от нейното съдържание.

В тази връзка като основна категория на изследването и конкретно решение се разглежда диалогът на културите, който трябва да възстанови както разрушената социална

тъкан и работата на институциите, така и степента на цивилизованост на обществото с оглед на изразяването на артиста. Той стои в основата на художествените култури и по-конкретно на визуалната, филмовата, театралната, музикалната, танцовата и читателската култура, но неговата реализация в обществото предполага и диалог с функционалните култури, както и интегрирано действие на системи като политиката, икономиката и правото.

Диалогът на културите изгражда връзките и осигурява устойчиво развитие, за да се превърне постепенно в отличителна характеристика на Европа, която трябва да конституира както работата на институциите, така и поведението на нейните граждани. Нещо повече, ако действително на съвременните общества не им достига нещо, това е диалогът на културите, който трябва да ги изгради не само като културни ценности – носители на памет, и социална структура, но и като функционални системи, чието интегрирано действие препраща към друго значимо за тяхното развитие понятие – цивилизованост.

3. Структура и съдържание на дисертационния труд

Структурата на дисертацията включва увод, три глави, заключение, литература, както и списък на публикациите в периодичния печат, така и на използваните политически документи и нормативни актове. Използваната литература се състои от 111 заглавия, допълнени от 20 публикации в периодичния печат и от 49 заглавия на политически документи и нормативни актове.

В **Увода** се представя отправната точка на изследването - отношението на интелектуалната собственост с достъпа до култура, което е разгледано в две хипотези, каквито са (1) конфликта и взаимното изключване и тази на (2) съвместното съществуване. Диалогът не изключва конфликта, макар че в повечето от случаите се стреми към взаимодействие с оглед на постигането на разбирателство. В тази част от текста са представени аргументи за актуалността и значението на отношенията на интелектуалната собственост с достъпа до култура с оглед на процесите на промяна в съвременните общества, обекта и предмета на изследването, както и трудностите, характера и причините

за предприеманите изследователски решения във връзка с конструирането на основните понятия и очертаването на траекторията на изследването. Оказва се, че отношенията на интелектуалната собственост с достъпа до култура са много по-комплексни и предполагат контекстуализирането им в конкретна култура, както и реконструирането на нейните взаимодействия, когато е мислена като съвкупност от художествени култури и наследства, с функционални системи, каквито са политиката, икономиката и правото. Продължителното им действие в обществото формира различни функционални култури, като в конкретния случай това са политическата култура, икономическата култура и правната култура.

Първата глава представя най-използваната част от многообразието от култури в съвременните общества, както и техните форми и употреби в рамките на изследването. Специално внимание е отделено на способността за изразяване, която стои в основата на изграждането на формата и в частност на тази в изкуствата, за да се проследят впоследствие нейните превъплъщения като част от конкретни художествени култури в икономиката и правото, които са представени съответно чрез темите за предизвикателствата на собствеността и в частност на интелектуалната собственост и многообразието от права и свободи във връзка с правото на интелектуална собственост и по-конкретно - правната защита на авторските права и сродните им права. Работната хипотеза в тази глава е, че репрезентациите на художествените култури от политиката, основно изследвани в трета глава, както и тези от правото и икономиката изместват, релативизират и много често премахват различията, които са конститутивни за личността на артиста, макар и да са закономерен резултат от необходимостта за споделяне на постигнатото в процеса на неговата социализация. В тази мисловна перспектива конфликтите на интелектуалната собственост с достъпа до култура са отправна точка за изследвания и анализи, които показват начина на употреба на формите на изразяване от икономиката и правото. Те обаче не са нито първите, нито последните функционални системи, които притежават отличаващи ги характеристики, извлечени от начина на употреба на формите на изразяване. Нещо повече – в повечето от случаите тези системи имат нарушена комуникация като резултат от непознаване на особеностите, кодовете и програмите им, чиито трайни последици са деинституционализацията на обществените

отношения и невъзможността да се предложи устойчиво развитие както на културата, така и на обществото.

Втората глава е структурирана в три части, които също репрезентират културата, но с оглед на нейната обществена значимост. Основно понятие за тази част от изследването е достъпа до култура, представен чрез неговите конкретни измерения за диалога и културно многообразие, новите технологии и пазара. Те също променят културата и са предизвикателства по отношение на актуалното ѝ състояние, доколкото в процеса на самоорганизация се променя и представата на обществото за културата. Нейната обществена значимост не повтаря предходни състояния, но изисква продължителна работа, диалог и синергия както в рамките на новите технологии и пазара, така и на културата, за да се постигне приемлив резултат за по-голяма част от обществото. Най-вероятно той няма да бъде удовлетворителен за хората, които работят в областта на културата (изкуствата + наследствата), но е достатъчно насърчителен за тяхната непрекъсната промяна в търсене на по-добра обществена значимост на културата.

Интелектуалната собственост като централна тема на първа глава предполага достъпа до култура като основна тема на втора глава, не само заради обществената значимост на формите на изразяване, но и поради коментираната вече особеност, че превръщането им в авторски произведения изисква обществено признание на претенциите за притежание на артиста върху постигнатия от него творчески резултат. Нещо повече - новите технологии и медии, диверсификацията и ускоряването на протичащите процеси в обществото, са превърнали достъпа до култура в категория, която започва да измества и дори да заличава обществената значимост на интелектуалната собственост, поставяйки проблеми като тези за мотивацията, (де)професионализацията и икономическите основи на творчеството. Те предполагат политически решения и преосмисляне както на философията на интелектуалната собственост, така и на институционалната ѝ инфраструктура.

Третата глава разглежда поредните репрезентации на културата от институциите и политиките, които са групирани заедно, не само заради системната им връзка, но и поради предназначението им да осигуряват стабилност и сигурност в обществото (институциите), както и да предложат възможности за развитие, които впоследствие да

реализират чрез конкретни политики. В тази връзка представянето на институционалната инфраструктура на културата е стъпка към анализа на нейните слаби страни, за да се осъществят необходимите промени с оглед на по-доброто функциониране на културните институции (органи на държавна и общинска власт + културни организации), заедно със съответната им администрация. Актуалното състояние на политиките за култура в Република България, предполага качествено различен подход и компетентност, спрямо прилагания и към момента остатъчен принцип на финансиране, който не позволява да се реализират политики, при положение че са изработени такива, включително с гражданско участие. Репрезентирана като непроизводителна от икономиката, тази представа за културата легитимира продължаващото повече от 25 години отношение към коментираната област. Неспособността на институциите да предлагат публични политики за култура, както и да ги осигурят с административен капацитет и финансиране, превръщат тази представа в трайно присъстваща в представите на обществото и оттам в тези на т.н. политици.

Заклучението обобщава постигнатите резултати и изводи във връзка с темата за диалектиката на културата, която стои в основата на нейното само-въз-производство и самоорганизация, заедно с изследваните конфликти и взаимодействия, измествания и репрезентации, стратегически дилеми и променливи. Съвкупността от всички тях изисква много трудно и в повечето от случаите проблематично насочване на протичащите процеси в обществото във връзка със стратегическа визия, която предлага устойчивото развитие на културата.

4.Идентификацията на проблеми

В рамките на изследването бяха идентифицирани разнородни проблеми, относими към различни функционални системи като например проблемът за персонификацията на народното творчество/знание или изместената тежест на авторството, когато коментираме правната защита на интелектуалната собственост и в частност тази на авторските и сродните им права. Тази идентификация на проблеми обаче е тясно специализирана като предлаганите решения в повечето от случаите произтичат от философията и програмата на конкретната функционална система, ограничавайки диалога и преноса им към подобни

такива в други системи, доколкото последните разчитат постъпващата информация чрез комуникационния си код, който повторно дефинира тяхното съдържание. Намирането на пресечни точки, които позволяват диалога и комуникацията на системите, има смисъл в рамките на изследването само доколкото могат да се представят стратегически дилеми за устойчиво развитие на културата в нейните взаимодействия с функционалните системи. Те са резултат от компресиране и анализ на натрупаната информация за идентифицираните проблеми и ще бъдат представени в следващата част.

5. Стратегически дилеми

Ако се доверим на тълковния речник, **дилема** е „положение, при което трябва да се направи труден избор между две противоположни възможности“. Всяка от тях изключва другата и предполага противопоставянето ѝ, което обикновено е изразено със съюза „или“ при обвързването на двете алтернативи. Не са малко случаите на негативна диалектика, която превръща съответната форма на изразяване в своето отрицание в процеса на самоорганизация на обществата и културите. Този принцип е в основата на формалната логика, но тя не може да изчерпи динамиката и сложността на отношенията в съвременните общества, които много трудно могат да бъдат вместени само в две взаимно изключващи се позиции.

Стратегическото управление обаче предполага избор в рамките на общественозначими алтернативи, които редуцират многообразието от възможности с оглед решаването на стратегически значими проблеми за общественото развитие. Иначе казано, стратегическа дилема е тази, която има потенциал да „продуцира“ развитие във връзка с избраното решение. Дилемата е всъщност кръстопът, поместен в многообразието от възможности за избор, от които се подбират стратегически значимите (и в този смисъл важни) проблеми, за да се вземе „правилното“ решение в рамките на тази семплифицирана реалност. Този избор е труден, както ни бе представен и в тълковния речник, доколкото е относим към реализацията на стратегическа визия за развитието на културата. Нещо повече, той трябва да има качествата да постави като стратегически цели избраните категории или решения, чието осъществяване предполага тактическо и оперативно планиране с оглед реализация на стратегическата визия и цели.

Възможно е обаче да не се ограничаваме само във взаимно изключващите се позиции от типа „или–или“ в търсене на приемливо решение, като включим хипотезата за съвместно съществуващи възможности от типа „и–и“, които могат да си взаимодействат и дори да се допълват в някои конкретни случаи. Валидността и на двете хипотези, макар и за различни случаи в рамките на разглежданата дилема или за различен период от нейното развитие, обикновено се маркира с изрази „и–или“, в които присъстват вече коментираните отношения. Тези перспективи са резултат от процеса на самоорганизация на съвременните общества, които се опитват да постигнат максимално добри условия за индивидуално и обществено развитие чрез предлагане на стратегически визии и реализация на публични политики.

Политиката е отражение на избор, направен въз основа на поредица от възможности, които рядко удовлетворяват всички евентуалности. Тя се определя от условията и се основава на конкретни потребности, породени от обстоятелствата, и на политическа преценка. В резултат на това всяка политика борави с алтернативи, които рядко са ясно очертани, и по този начин се стреми към решаването на дилеми.

Чарлз Ландри, Културната политика в България, с. 108

Коментираните дилеми с основание са наименувани от автора на доклада *Културната политика в България* като стратегически, доколкото работата на политика е да изработи стратегическа визия и да постави стратегически цели, като направи избор на алтернативи с оглед решаване на **стратегически дилеми за развитието на културата**, разграничавайки ги от всички останали, които са идентифицирани в конкретната област (Ландри 1998: 108). В този смисъл дилемите, които са породени от взаимодействието на културата с функционалните системи, са родово понятие спрямо стратегическите дилеми като вид от този род, относим към политиката и стратегическото управление, доколкото отразява предназначението им – да „продуцират“ развитие във връзка с взетите решения в конкретната област. Независимо че политиките пресичат и свързват стратегическото, тактическото и оперативното равнище на управление и планиране, предполагайки не само

предлагане на стратегическа визия, но и нейната реализация, основното предназначение на политиката остава решаването на стратегически дилеми, определени от условията и конкретните потребности с оглед „продуциране“ на развитие.

Отнесени към културата и нейните взаимодействия с функционалните системи, които имат отношение към интелектуалната собственост и достъпа до култура като отправна точка на изследването, направените до този момент анализи поражда дилеми на културата, от които могат да се редуцират стратегически дилеми в използвания вече смисъл. Коректността изисква да се посочи, че те са резултат от „прочита“ на процесите в областта на културата през призмата на отношенията на интелектуалната собственост с достъпа до култура и в този смисъл са частичен прочит, който обаче идентифицира достатъчно значими проблеми, част от които присъстват в стратегическите дилеми с оглед на потвърдената работна хипотеза за нарушената комуникацията на културата с политиката, икономиката и правото. В стратегическите дилеми се пресичат и взаимодействията на художествените култури с функционалните системи, всяка от които се отличава с код, програма и предназначение, чието осъществяване в обществото изгражда т.нар. функционални култури.

Анализът на стратегическите дилеми и направените изводи за всяка от тях трябва да очертаят перспектива, в рамките на която да се предложи стратегическа визия за развитието на културата. Отправна точка в подобно начинание е текстът на Франсоа Матарасо и Чарлз Ландри *Балансиращият акт: 21 стратегически дилеми на културната политика* (Matarasso, Landry 1999), които са загрижени за постигането на равновесие при работата с представените стратегически дилеми с оглед процесите на промяна на културите и обществата в Европа. Нещо повече, авторите допускат, по модела на Хегел „теза–антитеза–синтеза“, възможността третата позиция да е израз на постигнато равновесие по отношение на конкретни социални, икономически и културни реалности отвъд разглеждането на дилемите като крайни точки, между които трябва да се намери възможно решение. Матарасо и Ландри съзнателно засилват значението на границите, за да сведат многообразието от проблеми до две позиции, от които да се избира политическо решение в рамките на изработената от тях координатна система. Представената

изследователска позиция не изключва възможността да се предлагат политики и/или решения отвъд коментиранията рамка, доколкото нейното предназначение е да насочи вниманието на политиците към значимите проблеми. Приблизително 15 години след този „акт“ развитието на културата отново е проблем, който изисква актуално идентифициране и изработване на стратегическа визия, отчитайки направеното до момента в този „жанр“.

5.1.Форма и/или съдържание

Формата е резултат от процес на изразяване, в който е заложена и изявена човешката съзидателност. Тя поражда многообразието от форми на изразяване в търсенето на смислено човешко съществуване. В тази връзка художественото изразяване на представата на артиста чрез изразните средства на конкретно изкуство е само вид изразяване. Изразяването на индивида обаче не е ограничено само до една форма, доколкото той реагира на отправените предизвикателства от външната среда в рамките на многообразието от форми на изразяване, което може да използва в изразяването на своята личност. „Обичайните заподозрени“, когато говорим за изразяване в областта на културата, са изкуствата, литературата и науката, които обаче по никакъв начин не изчерпват многообразието от форми на изразяване, с което разполага индивидът в съвременните общества. Създаването на форма обаче изисква работа с материал и изразни средства от съответната област, което предполага знания за нейните особености, както и умения за изграждането на творчески резултат в отговор на очакванията на публиката. Нещо повече, „мисленето в материал“ допуска възможността материалът да „подказва“ и „напътства“ артиста в изграждането на формата, понякога независимо от неговата първоначална идея. Той „изпитва“ съпротивата на материала в изразяването на носения от него свят и това е първото от ограниченията и превръщанията, които следват като резултат от използването на формата на изразяване в обществото. Правнозащитено е закрепеното във формата съдържание, за разлика от идеите и концепциите, новините, фактите и данните, нормативните актове и фолклорните произведения, които не пораждат авторски права, макар и да са резултат от творчество. Тази максима най-вероятно ще трябва да се преосмисли и промени в изискване за иновация (т.е. на нововъведение, а не на оригиналност) с оглед признаването ѝ за творчество, защитимо като интелектуална

собственост, доколкото претенцията за оригиналност на формата и съдържанието е вече трудно изпълнима във връзка с многообразието от форми на изразяване в ХХІ в. **Обективната форма**, която е резултат от творческа дейност, защитена като интелектуална собственост чрез авторски права, може да се превърне в културна ценност, когато нейното съдържание е (общо)споделено от конкретна общност и/или общество, както и в носител на памет за следващите поколения, когато е припозната от тях за културно наследство.

В действителност тази позиция показва трудното до степен на невъзможност разделяне на формата от **съдържанието** както в процеса на изразяване, така и при постигнатия творчески резултат. Подобно е положението и при неговото използване в обществото. Авторското право, до голяма степен изкуствено, разграничава формата (и по-конкретно материалния носител) от съдържанието, като конституира нематериалния характер на творческия резултат, който е различен от носителя, в който е въплътен, за да защити имуществените претенции на автора при използването на конкретната форма на изразяване. (Общо)споделеността на творческото и авторското съдържание го превръща в културно съдържание, постигнато в повечето случаи с активното участие на културните институции и организации.

Културното съдържание от своя страна е разпознатата като ценност и/или памет информация, която изразява културата на определена общност и/или общество, включвайки символното значение, художествените аспекти и културните стойности на формата на изразяване съгласно чл. 4, т. 2 от Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване и насърчаване на многообразието от форми на културно изразяване. То се отличава с (общо)споделеност, която е превърнала формата на изразяване чрез комуникативното действие и насочеността към съобщаване в призната ценност, чиято значимост за конкретна общност и/или общество формира нейната ценност/стойност. Осъществяването ѝ в обществото предполага конвенционално установен стандарт за комуникация, който трябва да се различава от т.нар. образци, които въвеждат стандарти по отношение на формата и/или съдържанието отвъд собствената им култура. Постепенно обаче общосподелеността като характеристика на културното съдържание загубва своето

първоначално пред-на-значение, доколкото необходимостта от споделяне се затваря в конкретни общности, които трябва да произведат смисъл и да заместят обществото в търсенето на смислено човешко съществуване. По този начин се увеличава съществуващото многообразие от форми на изразяване, като се очертава необходимостта културното многообразие, а не общосподелеността, да се мисли като отличителна характеристика на културното съдържание в условията на глобализация.

От друга страна, новите технологии и медии размиват границата между производител и потребител на съдържание, конструирайки понятия като prosumer, producer и co-creator в резултат на културата на участие, която демократизира производството и потреблението на културно съдържание, за да постави въпроса за новите измерения и отличителните характеристики на професионализма в тази област. Най-вероятно този процес ще увеличи значението на съдържанието, изразено в многообразие от форми, като продължи да развива хоризонталните взаимодействия между лица и организации в областта на културата, основани на тяхната предприемчивост и способност за изразяване в цифрова среда чрез реализацията на иновативни и рискови (от финансова гледна точка) проекти, които предлагат възможности за развитие на културата в условията на глобализация и културно многообразие.

5.2. Продуктивност и/или репродуктивност

Продуктивността има много лица, които показват многобройните ѝ превъплъщения. В този смисъл продуктивността е както създаване на форма от артиста в изкуството и откриване на носители на памет в културното наследство, така и изобретяване на ново знание във връзка с неговото приложение в практиката. Продуктивността и нейните форми на изразяване са репрезентирани от (1) икономиката като (индустриално) производство на (частна) собственост с оглед извличане на полза от собственика и/или обществото при нейното използване, (2) правото като възможност за правна защита на частния или публичния интерес във връзка с конкретни произведения или (3) политиката, която чрез насочване на публични процеси трябва да предложи визия за развитието на съответната област. Претенцията за управляемост и пазарна реализация, от друга страна, предполага производството на творческо, авторско и/или културно

съдържание да се осъществява като част от културните и творческите индустрии. Тези репрезентации могат да бъдат продължени с работата на учения, който пресича коментираните области в търсене на ново знание, като възпроизвежда чрез образование част от наличното към момента на изследването. То обаче трябва да отговаря на установените стандарти в съответната научна дисциплина и е поредното превръщане на формата на изразяване, която „загубва“ част от първоначалното си съдържание при начина си на употреба в различните системи. Промяната може да се разглежда и като необходимо (и в този смисъл допустимо) отместване на многообразието от представени с различни глаголни форми лица на продуктивността в посока на репродуктивността и приложението на конкретната форма на изразяване в обществото. В тази връзка последното разгледано разграничение между изкуство и наука може да представено по следния начин:

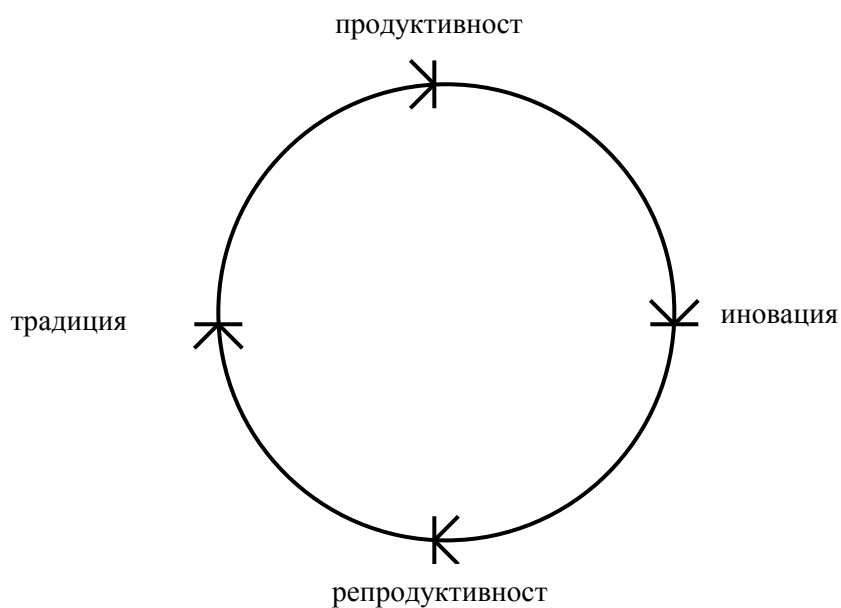
Изкуство и култура	Наука и образование
създаване на форма + образование	изобретяване на знание + образование
художествено изразяване + култура	познание + култура в науката
алтернативен свят + социализация	научно знание + възпроизводство
творчество + реализация	иновация + приложение

Почти невидимото изместване от изкуство към художествена култура и от наука към образование е всъщност движение към **репродуктивност**, мотивирано от пазарна и/или социална реализация, която показва обществената значимост на съответната форма на изразяване. Репродуктивността също има много лица, най-известните от които са публикуване, тиражиране, копиране и възпроизводство. Повечето от тях са защитени от Закона за авторско право и сродните му права. Понякога коментираните връзки между продуктивност и репродуктивност са толкова силни, че те не могат да бъдат разкъсани

дори в наименованието (например) на Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ (2014–2020).

Ако обаче се дистанцираме от „частния“ понятиен апарат на конкретната област, ще можем да използваме текста на Мераб Мамардашвили *Наука и култура*, в който се разграничава (1) науката като познание от (2) науката като култура (Мамардашвили 1990: 256–267), показвайки двете лица на широкоскроеното понятие за култура, а именно – продуктивността и репродуктивността. Тяхното „вписване“ в областта на културата може да бъде представено по следния начин:

Продуктивност	Иновация
Репродуктивност	Традиция

Фигура 1

Продуктивността в областта на културата е резултат от творчество, което води до **инновация** (т.е. нововъведение) в актуалното ѝ състояние, последвана от репродуктивност, която в зависимост от количеството и продължителността си е предпоставка за превръщане на резултатите от тази промяна в традиция. Многократното и непрекъснато повтаряне на отличителните характеристики на конкретни форми на изразяване, предавани от поколение на поколение, заедно с необходимите знания и умения постепенно се превръщат в **традиция**. Доколкото това възпроизводство никога не се ограничава до просто копиране на образа, привнасяйки нововъведения във формата и/или съдържанието, можем да говорим за развитие на традицията. Многократното ѝ осъществяване превръща формата в **норма**, т.е. в образец, по който се изработват или възпроизвеждат други произведения в рамките на съответната традиция. Нещо повече, нормата предписва поведението, което трябва да имат участниците в този процес на (въз)производство, ако искат произведението им да отговаря на изискванията (канона) на областта. Поради тази причина те се обучават не само на знанията и уменията, необходими за изработване на произведението като пасивен носител на култура, но и на ценностите и нормите, които конституират областта и поведението на участниците в този процес, мислени като активни носители на култура.

Традицията обаче предизвиква реакция, чието противопоставяне на многократно повтарящите се форми на изразяване е не по-малко силно от тяхното нормативно действие в търсенето на промяна с оглед изразяване на личността или на различието във формата и/или съдържанието, които провокират тази продуктивност. Кръгът се затваря, но не дотам, че да не отбележим качествено новото състояние на културата, което не повтаря предходното в очакването тази промяна да ни предложи повече и по-добри възможности за изразяване в търсенето на смислено човешко съществуване.

5.3.Изкуство и/или културно наследство

Осмислянето на човешкия живот се осъществява по много и различни начини в рамките на многообразието от форми на изразяване, но въпреки това изкуството като стандарт за творческа дейност и културното наследство като носител на памет за миналото и предходните поколения запазват влиянието си в обществените представи.

Валидността на тази констатация за Република България, макар и по различен начин, не трябва да се подлага на съмнение. Нещо повече, дилемата използва аргументите и изводите от други дилеми като вече разгледаните форма и/или съдържание, както и продуктивност и/или репродуктивност, или такива, представени от Матарасо и Ландри като (например) дейност и/или инфраструктура, предлагайки разграничения, свързани с по-доброто използване на ограничените (преди всичко финансови) ресурси.

Обикновено изкуството се мисли като рисково създаване на форма, която няма конкретна цел и полезност отвъд художественото изразяване на личността на артиста, макар и взаимодействието му със занаятите да е произвело утилитарните форми на приложните изкуства и дизайна, за разлика от **културното наследство**, което е преди всичко съдържание и памет за конкретната общност и/или общество, използвани за изграждането на тяхната местна, регионална, национална или наднационална културна идентичност, когато мислим във вертикално измерение. Политиките за култура са особено активни в тази част, доколкото трябва да легитимират визия и цели, които в повечето случаи не се реализират (или поне не така, както са замислени), за разлика от усвояването на осигурените във тази връзка финансови средства. Иначе казано, преминава се от опазване на културното наследство като памет за миналото към неговото използване за целите на културния туризъм, който иска да представи на туристите предлаганите обекти през позицията и ценностите на местната общност, много често пораждайки напрежение в коментираните групи с оглед разминаването във възприемането на другия и неговата култура.

Изкуството е представяно като източник на творчество и продуктивност, който поставя акцент върху извършваната (творческа) дейност, чийто монопол върху представата за (художествено) творчество е вече конкуриран от други форми в рамките на концепцията за културните и творческите индустрии. Преосмислено в този контекст, изкуството предлага алтернативен свят на реално съществуващите ценности и форми, макар че не може да претендира вече за „монополно“ положение по отношение на творчеството. Обратно – културното наследство е преди всичко осигуряване на финансови средства за репродуктивност и инфраструктура с оглед опазването и социализацията на

носителите на памет, които променят и конкурират съвременните представи, подобно на изкуството, но не и творчество, поне не художествено творчество, макар и в повечето случаи неговите форми да притежават също художествени качества и алтернативност, а тяхната социализация да изисква не по-малко въображение, творчество и иновативност. Различията, които пораждаат конфликти и напрежение в отношенията между изкуството и културното наследство, превръщайки ги в стратегическа дилема, могат да бъдат представени по следния начин:

Изкуство	Културно наследство
създаване на форма + съдържание	откриване на носител на памет
художествено изразяване	наследяване/припознаване
алтернативен свят	културен/символен капитал
творчество	памет

Ограничените финансови ресурси допълнително засилват напрежението в отношенията, доколкото алтернативният свят на изкуството невинаги е припознат като възможна промяна за културата, противопоставен на необходимостта от неотложно проучване и съхраняване на културни ценности – носители на памет, чиято отдалеченост във времето ги прави допълнително важни с оглед на малкото достигнала до нас информация за тези отминали времена. Оставяме настрана (поне в тази част от текста) непрекъснатите опити коментирани области и техните особености да бъдат използвани за политически и/или икономически цели.

Поставени в рамките на културата, коментирани напрежения могат да се разглеждат и като взаимодействия, които превръщат формите на художествено изразяване (изкуство) в носители на памет (културно наследство), предавани на публиката чрез образователни програми на културните организации или чрез работата на образователните

институции, за да бъдат изследвани от хуманитарните и социалните науки с оглед на възникналите проблеми и във връзка с устойчивото развитие на културата.

Необходимо е да се отбележи обаче, че отпадналият „монопол“ на изкуството върху творчеството предлага многообразие от възможности за работа, които не се ограничават в коментирания до този момент разграничения – форма и съдържание, продуктивност и репродуктивност или дейност и инфраструктура, търсейки синергия между тях, която поражда качествено нова ситуация за изкуството и културното наследство, предполагаща избор и вземане на решения с оглед изработване и осъществяването на стратегическа визия за тяхното развитие.

5.4.Интелектуална собственост и/или достъп до култура

Независимо от правно издържаните аргументи, Решение № 7 от 29.09.2009 г. по к.д. № 11 от 2009 г., със съдия докладчик Пламен Киров (обн., ДВ, бр. 80 от 09.10.2009 г.) изпуска две много важни неща – справедливостта и обществения интерес във връзка с **правото на собственост** върху движими културни ценности – носители на памет. В този смисъл автопоетичността на правната система не бива да се разбира като самодостатъчност, доколкото „правото е изкуство на доброто и справедливото“ (Ювенции Целз). Иначе казано, буквата на закона не трябва да е в противоречие с духа и целите, които си поставя законодателят. Справедливостта витае в коментирания текстове на Конституционния съд, но не е намерила адекватна форма, в която да съжителства с обществения интерес, за сметка на обичайното предлагане на аргументи с оглед постигане на баланс между него и правото на собственост. Действително Конституционният съд се произнася само по конституционносъобразността на текстовете, за които е сезиран (в конкретния случай от омбудсмана Гиньо Ганев), и няма право на законодателна инициатива, но с решенията си влияе върху законодателството и променя правната система (т.е. спира действието на противоконституционните текстове в законите, за които е сезиран). Именно затова е необходимо справедливостта в обществото да бъде възстановена, включително и чрез решения на Конституционния съд, поради множеството основателни съмнения, че очакваните да потърсят регистрация на своите колекции лица в повечето случаи са придобили незаконосъобразно „собствеността“ върху движими

археологически ценности – национално богатство, показвайки каталози (например от 1996 г.), които обаче са неофициални документи. Същевременно измененията и допълненията в Закона за държавната собственост (обн., ДВ, бр. 44 от 21.05.1996 г.), на които те се позовават, са от 1998 г., при положение че този нормативен акт няма ретроактивно действие. Същественото в случая е, че за значителен период археологическите ценности са били общонародно достояние (респ. публична държавна собственост) и едва с промените в Закона за държавната собственост от 1998 г. се появява възможността те да бъдат и частна собственост. Очевидно е обаче, че техният предишен собственик – обществото, намира тяхното актуално съществуване за нарушение на обществения интерес и установената представа за справедливост, произвеждайки множество разгорещени дебати по тези проблеми. Независимо от техния резултат назрява необходимостта от правно и/или тълкувателно решение, което предлага приемлив баланс между интересите на двете страни с оглед на възможността да се предложи повторна и прагматична легитимация на обществения интерес, без да се нарушава правото на собственост върху движими културни ценности – носители на памет, както на обществото, така и на частните физически или юридически лица.

Принципната защита на правото на собственост не изключва неговото ограничаване, когато е необходимо да се осигури обществен достъп до движими културни ценности – национално богатство. Независимо кой е техен собственик, категорията „национално богатство“ изисква осигурен обществен достъп до тази група ценности, за да се гарантира общественият интерес при ползването на носената от тях културна (респ. колективна) памет. Ако действително тези лица са придобивали движими археологически ценности – национално богатство, за да ги спасят за България, това тяхно желание е насрещно на обществения интерес и в този случай не би трябвало да е проблем предоставянето на обществен достъп до техните колекции, които съдържат движими археологически ценности – национално богатство. По този начин се пресичат претенциите на собственика с осигуряването на обществен достъп на обществото до коментираните ценности. Справедливостта и общественият интерес биха намерили своята адекватна форма на съжителство с „любезното съдействие“ на собственика на движими

археологически ценности – национално богатство, които са част от културната (респ. колективна) памет на обществото и е нормално да „работят“ в негова полза. В известен смисъл Законът за културното наследство (обн., ДВ, бр. 19 от 13.03.2009 г.) е предвидил тази възможност, която обаче остава неразгърната като механизъм за правна защита на обществения интерес.

Тази предистория, която има връзка с интелектуалната собственост и достъпа до култура, демонстрира различното отношение към частната собственост, когато е в областта на културното наследство, спрямо това към интелектуалната собственост, показвайки различни стандарти както на правната система, така и на обществото. В коментираният отношение на практика се пресичат всички представени до този момент дилеми, като така се затваря кръгът в проблема, от който започна настоящото изследване, представен като стратегическа дилема – **интелектуална собственост и/или достъп до култура.**

В основата на тази дилема е претенцията за свободен (т.е. неограничен и безплатен) достъп до културно съдържание, на който е противопоставено индустриалното производство на културни стоки и услуги и пазарната реализация на носеното от тях съдържание с оглед извличане на преди всичко икономически ползи. Културните стоки и услуги изграждат културните и творческите индустрии, които са двигатели на икономиката на знанието и поради тази особеност трябва да гарантират икономически растеж, работни места и поне минимални доходи. Погледната в тази перспектива, **интелектуалната собственост** е възможност да се използва резултатът от творчеството на различни категории хора чрез упражняване на законни права върху него, когато обаче се постигне обществена значимост на тяхната претенция за притежание. Превръщането на пазарната икономика в икономика на знанието намалява ролята и значението на материалната собственост, променя също и съдържанието на понятието „индустрия“, изваждайки на преден план интелектуалната собственост, при положение че е постигнала признание за своята полезност не само за носителите на права, но и за икономиката и обществото.

Достъпът до култура е другата централна категория, която дава смисъл на коментираното притежание, доколкото го превръща в общественозначимо, признато и защитено от закона с оглед на обстоятелството, че резултатите от творческа дейност в областта на културата (художествена собственост) и индустриите (индустриална собственост) изграждат основата на икономиката на знанието и в частност – на творческата икономика, при които знанието и творчеството са конкурентното предимство, което генерира икономически растеж, работни места и доходи. Необходимо е да се отбележи обаче, че достъпът до култура в правните актове и политическите програми има статут на основно право на човека и гражданина, което осигурява неговото информирано участие и включване в обществените процеси. Превръщането на интелектуалната собственост в общественозначима категория по необходимост предполага правото на достъп до култура като част от останалите основни права на човека и гражданина. Коментираното взаимодействие предлага нова перспектива, която търси синергия при упражняването на правото на интелектуална собственост и правото на достъп до култура.

Важно е да се посочи, че правото на собственост трябва да се упражнява по начин, който не причинява вреди на обществото, съобразявайки се с неговите интереси. Поради тази особеност е необходимо (1) да се повиши правната култура на обществото (правната система), (2) да се изработят икономически модели, които отчитат очакванията и интересите както на носителите на правата, така и на обществото (икономическата система), (3) да се увеличат случаите, при които законът разрешава свободно използване на авторски произведения, за които не се заплаща възнаграждение (гл. 5 и по-конкретно чл. 24, ал. 1, т. 1–15 от ЗАПСП) с оглед превръщане на гражданите в личности като ангажимент не само на образователната система. В тази връзка на 9 юли 2015 г. Европейският парламент приема незаконодателна резолюция с промени в Директива 2001/29 за защита на авторското право в интернет, които предлагат разширяване на свободното използване на авторски произведения, като се включи и аудио-визуалното цитиране, както и изключението за карикатурите, пародиите и пастишите да се прилага независимо от целите, за които се използва произведението. Правото на панорама също трябва да е свободно, доколкото засяга публичното пространство, като не липсват

предложения ограничения за тези произведения да са валидни дори тогава, когато се използват за търговски цели. Поставени в контекста на стратегическите решения за намаляване срока на авторскоправната защита и разглеждането на авторските права като част и във връзка с основните права на човека и гражданина, заедно с разширяването обхвата на свободното използване на авторски произведения и разработването на нови икономически модели, направените промени най-вероятно маркират ориентирите на очертаващата се нова философия на интелектуалната собственост. Творческата активност на превърнатите в личности граждани е най-добрата гаранция както за икономически растеж, работни места и доходи, така и за обществено развитие. Тази позиция обаче изисква приоритетно формиране на качествено нова правна култура, която да конституира и легитимира предлаганите промени. Най-вероятно тогава ще бъде „правилно“ разбрана последната дилема в рамките на този текст, чието фоново действие по отношение на представените до този момент дилеми прави възможни политиките за култура.

5.5.Оперативност и/или демократичност

Относимостта на тази дилема преди всичко към институциите и политиките прави трудноразпознаваема релевантността ѝ към интелектуалната собственост и достъпа до култура. Причината е в опосредстването от страна на институциите и политиките на съотносимостта на дилемата към конфликта на интелектуалната собственост с достъпа до култура, доколкото се анализира и коментира преди всичко влаганото съдържание в тези категории и не толкова начините им на употреба.

Ако обаче се вгледаме внимателно в различните практики, ще открием, че в интелектуалната собственост са „вградени“ принципите на **оперативното управление**, които предполагат (в повечето случаи) специална компетентност за нейната (включително и правна) защита, за сметка на демократичността на ползването ѝ, която остава на втори план и под условие, че не се нарушава (например) правото на интелектуална собственост. От друга страна, многообразието от позиции за участие в процесите на управление рискува да не постигне общоприемливи позиции на участниците с оглед както на различните им интереси, така и на особеностите на секторите или клъстерите, които

представляват, при изработването и реализацията на публични политики за култура и в частност на такива в областта на интелектуалната собственост.

Достъпът до култура е на обратната страна, доколкото **демократичността** на тази практика е предпоставка за постигане на обществена значимост на културата. Поради тази особеност (най-вероятно) за достъпа се говори в общи категории, чиято операционализация е проблематична както за политиката, така и за управлението, включително и за партиципативната демокрация, теорията на управлението и правната теория. Дебатите относно какви специалисти са необходими в политиките за култура – „културни техници“ или интердисциплинарни и комуникативни личности, имат продължение в оперативното управление, което предпочита „тесни специалисти“ по конкретно изкуство или наследство, пропускайки (до голяма степен съзнателно) системната и стратегическа визия за развитието на културата, доколкото предлагането и приемането ѝ са проблем, който ре-визира оперативните цели и административното управление в интерес на гражданите и обществото. От друга страна, оперативните цели и административното управление по принцип не предлагат перспектива и визия за развитие на културата, независимо от нейната демократичност и обществена легитимност (оправданост), предполагайки гражданско участие в изработването на стратегическа визия, приоритети и цели, които впоследствие ще бъдат операционализирани от работата на администрацията, заедно с външни и независими специалисти в конкретните области.

Тази теоретично примирена дилема обаче има „паралелна реалност“ в практиката, както и конкретни измерения в други области, които заслужават да бъдат изследвани, доколкото са съотносими към свободата на личността и нейната сигурност в обществото като основни категории в рамките на изследването.

„Който заменя свобода за сигурност – накрая губи и двете“. Този концентриран израз на протеста срещу идеята за предоставяне на директен достъп до телефонни разпечатки и интернет трафик чрез интерфейс на МВР може да бъде намерен на снимки в периодичния печат от 2010 г., визуализиращи събитието, които представят добре

маскиран гражданин, в чиито ръце има плакат с коментираният съдържание². Необходимо е да се отбележи, че пред(по)ложената „перспектива“ за правата на човека в България не се потвърди, понеже обещанието за повече сигурност в резултат на очакването за по-ефективна борба с престъпността се оказа неприемлив мотив за повечето български граждани, които в своята по-интелигентна и образована част предпочетоха свободата на мобилната комуникация и правото на личен живот. Въпреки тази демократично изразена позиция с последващи действия на МВР беше предоставен законен достъп по Закона за електронните съобщения (обн., ДВ, бр. 41 от 22.05.2007 г.) до интернет комуникацията на българските граждани, при положение че има разрешение от съдия и не се разкрива съдържанието. Независимо от спазването на установения в закона ред, използването на специални разузнавателни средства трябва да се разглежда като обида за демокрацията. Тя е допустима само в изрично посочени случаи, понеже „насърчава“ нарушаването на субективни права и „облекчава“ разследващите органи в тяхната оперативно-издирвателска дейност и подготовка. В този смисъл намирането на решение за вътрешни проблеми, свързани с оперативното управление на МВР в изпълнение на предназначението си в обществото, ограничавайки права и свободи на гражданите, дори с мотива за тяхната сигурност, е „неприлично предложение“, което може да се осъществи (например) с „минимална“ поправка на чл. 32, ал. 2 от КРБ – вместо „**никой не може**“ да се постави „**всеки**“ **може да бъде следен, фотографиран, филмиран, записван и подлаган на други подобни действия без негово знание или въпреки неговото изрично несъгласие**, за да има (поне) правно основание тази претенция³. Нейната несъстоятелност за демократичността на обществото обаче трудно може да прикрие

---

² Тъжната констатация в конкретния случай се дължи на обстоятелството, че цитираният текст е част от дебат от времето на отците – основатели на САЩ, който отново е в употреба след 25 години демократични промени в България. Причината за неговата актуализация е представянето на вътрешни проблеми за работата на определена система като приоритетни спрямо правата на човека. От друга страна, необходимо е да се отбележи, че правата и свободите, включително и тези на изразяване и избор, се отстояват непрекъснато, а не само на парламентарни избори.

³ Подобно предложение за конституционна промяна може да бъде открито в блога на Нели Огнянова. Освен шеговито намигване, направеното предложение е информация за размисъл, както и правна диагностика на политическия език и действителните намерения на управляващото мнозинство. Министър-председателят по това време – Бойко Борисов, е пределно ясен по тази тема: „Какво лошо има да бъде подслушван един вицепремиер? Всеки от висшите ешелони на властта периодично ще се подслушва и се подслушва и никой не трябва да се учудва от това. Аз съм мнителен и искам да има контрол над всеки един министър. Никой да не се учудва, че това ще бъде слушано, няма лични права на министри и зам.-министри – да си знаят, че ги слушаме“ (Огнянова 2011).

факта, че ни се налага да правим избор между правата на човека и неговата сигурност, което е диагноза за състоянието на демокрацията в България. Подобно „предложение“ е неприемливо в една правова държава, която е и членка на Европейския съюз.

Артистичната свобода е частен случай на **свободата на личността** и нейната превърната форма – свободата на изразяване на мнение, във връзка с достъпа до обществена информация, които са предпоставки за смислено човешко съществуване. От друга страна, участието на индивида в общество с оглед на необходимостта от комуникация и споделяне на формите на изразяване, предполага и неговото ограничаване както от природата в о-градено и защитено, а оттам и градско пространство, така и от останалите общества като носители на различна култура. Защитеното (о-граденото) пространство трябва да гарантира сигурността на индивида като постепенно го превръща в гражданин, който има права и задължения по отношение на обществото. Неговата свобода става превърната форма на правната система, чието осъществяване не трябва да нарушава гарантираните от закона права на останалите граждани в о-граденото пространство. Равнопоставеността на гражданите обаче започва да се пропуква от изключения, които трябва да защитят с предимство обществения интерес, за да се гарантира сигурността на мнозинството в повечето случаи за сметка на правата на конкретния индивид. Крайните форми на тази „загриженост“ като че ли са ни известни от миналото, но коментираният случай отново, макар и по нов начин, поставя проблема за свободата на изразяване и нейните правни гаранции в условията на глобализация.

Свободата на изразяване е важна не само с оглед на принципите на демократичната и правовата държава и промените в правната система, но и доколкото конституира и личността, от която очакваме творчество и иновативност. Те също предполагат сигурност, преди всичко гарантирана от законните права и върховенството на закона, част от които са както правото на интелектуална собственост, така и правото на личен живот (понякога представяно и като право на усамотение, иначе казано – оградено пространство). „Навлизането“ в личния ни живот превръща гражданина в заложник на подозрението, че е фотографиран, филмиран или записван, което не му позволява да твори, особено когато упражнява творческа и/или свободна професия. Комуникационните

права обаче са само по-видимата част от правна система, която не може да изключи от действието си всички останали права като например правото на собственост, образование (чл. 53 от КРБ) или култура (чл. 54 от КРБ), които в своята съвкупност „произвеждат“ сигурност и качество на живот, в рамките на които гражданите изразяват своята личност в търсене на смислено човешко съществуване. Необходимо е да се отбележи обаче, че предишното разбиране за сигурност чрез притежание на собственост и доходи, които ни правят макар и относително независими (и в този смисъл свободни), „търпи“ непрекъсната промяна и развитие. Сигурността в съвременните общества много повече се мисли като защита на лични данни или начин на живот, отколкото като притежание на собственост, подобно на свободата, която е по-скоро състояние на включеност в обществените процеси, предполагащо многообразие от форми на достъп до тях, отколкото независимост, каквато е била доскоро преобладаващата представа.

6. Управляеми променливи

Променливите, с които започва коментиранията част от текста, са противопоставени на непроменливите, непреходните и в най-радикален вариант – вечните предмети, ценности или стойности, макар тази опозиция да е невидима в заглавието. Всъщност **непроменливите** са резултат от продължителността на човешкия живот, в рамките на който конкретни предмети и/или ценности изглеждат като непроменливи. В действителност става въпрос за ограничен период от време, много кратък като продължителност спрямо изминатото от човечеството време и количеството на оставените от него артефакти – свидетелства за дейност и/или присъствие, които в своята съвкупност показват, че ако въобще има непроменливи, те са много малко, за разлика от променливите. Последните са интересни не само с количеството си, но и с възможността да се въздейства на промяната, като се използват инструментите на управлението с оглед на насочването ѝ в предпочитаната от обществото посока. Това е възможно при **управляемите променливи**, за разлика от **неуправляемите променливи**, които нямат такъв аспект, доколкото промяната не е резултат от действието на инструментите на управлението. Политиката, правото и икономиката като репрезентации на самоорганизиращата се култура в интегрираното си действие се опитват да намалят частта

на неуправляемите променливи, които винаги съществуват, макар и в различно съотношение с управляемите променливи, показвайки степента на предвидимост и сигурност на обществените отношения. Продължителното отсъствие на управление или невъзможността да се постигне интегрирано действие на функционалните системи превръща управляемите променливи в неуправляеми, които могат да влошат до такава степен външната среда, че да предизвикат миграция от провалилата се в предназначението си държава.

Поради тези особености трябва да се изработят **модели на промяна**, които позволяват да се анализират траектории на движение и възможности за действие в областта на културата, основани на стратегически дилеми и управляеми променливи, които отчитат начините на употреба на формите на изразяване и по-конкретно на интелектуалната собственост и достъпа до култура във функционалните системи. Промяната се използва като неутрално и родово понятие, което позволява да се конструират и наименоват с различни термини траектории на движение и възможности за действие в областта на културата с оглед изработването на взаимно приемливи решения.

6.1.Общността поражда институциите

Способността за изразяване в търсене на споделеност изгражда общност от индивиди, които се идентифицират с нейните ценности и представи. Тяхното многократно отстояване е възможност за разграничаването ѝ от останалите общности, пораждайки норми, мислени като правила за поведение в рамките на съответната общност, във връзка с нейните ценности (култура), които маркират принадлежността на конкретния индивид чрез съотносимостта на неговите действия към така конституираната цялост. Иначе казано, **общността поражда институциите**, доколкото последните са (най-общо) правило за поведение, което устройва, трайно установява, подрежда (от лат. *institutio*) отношенията на индивидите в общността.

Комплексността на съвременните общества обаче заличава отчетливостта на така изградената връзка до степен, при която само-въз-производството на институциите рискува да се противопостави на общността, която ги е породила, превръщайки ги в само-

достатъчни, когато не изпълняват предназначението си – постоянно да конституират общността и да отстояват нейната идентичност. Взаимодействията им с останалите индивиди и/или общности (съвкупност от индивиди, организирани около конкретна ценностна система) провокират тяхното само-въз-производство, което много често стига до само-достатъчност, когато конкретната институция изгуби своето предназначение и започне да съществува само за себе си. Нещо повече, внушава се, че институциите пораждат общности и дори могат да ги заместят, доколкото ги „разтоварват“ от грижи, включително да изразяват позицията си или да мислят, което, както е известно, е трудна дейност. Този процес е видим както на национално, така и на транснационално равнище, като неговото противодействие обикновено се мисли в категориите на партиципативната демокрация и гражданското участие и/или контрол в/на работата на институциите. Така например 2013 г. беше обявена за Европейска година на гражданите (Решение № 1093/2012/ЕС на Европейския парламент и Съвета от 21.11.2012 г. относно Европейската година на гражданите (2013) (ОВ L 325, 23.11.2012), за да легитимира като стратегическа визия прякото представителство в институциите на Европейския съюз с оглед на постепенното игнориране на опосредстването, което в момента се осъществява от държавите – членки на тази общност. Проблемът е, че гражданското представителство не може да измести институциите от работата им за общността, но може да контролира и участва в този процес, когато бъдат създадени необходимите за осъществяването на тази цел предпоставки и условия. Част от тях са да се активизира **диалогът на институциите с гражданите**, за да се възстанови връзката на общността с институциите, които обаче изпълняват предназначението си – непрекъснато конституиране и отстояване на общността. Решение № 1093/2012/ЕС на Европейския парламент и Съвета от 21.11.2012 г. относно Европейската година на гражданите (2013) (ОВ L 325, 23.11.2012) е само знак за подобни намерения. Реализацията им изисква изработване на модел за участие на гражданите в съставянето и осъществяването на политиките на общността, който разпределя техните роли във връзка със знанията, уменията и компетентностите им.

Изграждането на подобен **модел за участие на национално равнище** е предпоставка както за възстановяването на диалога между общността и институциите, така и за нейното активизиране, включително и като финансово участие, в процеса на

изработване и реализация на политики за култура. Това е трудна задача, особено за държави като Република България, чието членство в Европейския съюз няма да ѝ помогне, поне не автоматично, както доскоро се мислеше, да свърши своята част от работата, която е предпоставка за интернационализирането на модела ѝ за участие на транснационално равнище. В тази връзка подпомагането от Европейския съюз не трябва да се мисли само в категориите на придобилото негативна конотация усвояване на финансови средства от оперативни програми към структурни фондове, а преди всичко като партньорство на държавната власт и различните общности както на национално, така и на транснационално равнище, което отново изгражда социалната и институционалната „тъкан“ на културата в Европа. Необходимо е да отбележи, че Република България има добри практики в тази област, като Националният граждански форум за култура⁴ е пример за взаимодействие на държавната власт и гражданското общество в тази област.

6.2. Миналото не може да замести настоящето

Илюзията, че животът е в музея, библиотеката или архива, изкривява представата, понеже тези институции са външни по отношение на вътрешно значимите събития и преживявания, които конституират конкретната личност. Всъщност „изкривяването“ спрямо обективността, мислена като резултат от дейността на музеите, библиотеките или архивите, позволява на индивида да се конституира като личност чрез паметта на спомена и нейната репрезентация. Подобна е и дейността на **институциите на паметта**, които също подбират и репрезентират носители на памет, като ги съхраняват и представят, но нямат спомена на индивида за миналото време, доколкото колекционират неговото обективизирано състояние в пасивни носители на памет. Нещо повече – когато говорим за травма от (из)миналото време, трябва да имаме (на)личен опит, който тормози съзнанието ни, предизвиквайки действието на забравата. Ако имаш такъв опит, ще забележиш, че травмата, до голяма степен съзнателно и целенасочено, се изтласква в забравата, като малкото останали документални следи, които са външен и винаги частичен израз, се заличават от индивида като активен носител на памет в опита си да забрави неприятното събитие и/или преживяване, минимализирайки неговите разрушителни последици.

---

⁴ Повече по темата на адрес <http://slovo.bg/ngfk/index.htm>

Възможна е обаче и обратната посока, изградена върху същата илюзия. Миналото е в музея, библиотеката или архива, но то няма ценност или стойност само по себе си, ако не бъде използвано в настоящето. Радикалната употреба на тази позиция предполага **обективираното състояние на миналото да замести настоящето**, доколкото последното (например) не ни дава основания за гордост, която преобладаващо конституира героичните натури. Необходимостта да бъде запазена паметта, макар и в нейното обективирано състояние, отстъпва на намерението да се конструира настояще през миналото, което трябва да замести нелицеприятното ни съществуване с репрезентираната гордост от славната ни история, заличавайки и малкото останали негови следи в името на съвременността. Парадоксално е, че в България привърженици на тази позиция са преди всичко историци, чийто професионализъм би трябвало да се измерва чрез достоверното реконструиране на миналото, основано на неговото обективирано състояние (документи и артефакти), докато автентичността на носителите на памет се защитава от архитекти, които реализират архитектурни проекти чрез строителство на нови сгради и съоръжения или (по-специализирано) чрез реставрации на недвижими културни ценности – носители на памет. Не бива да забравяме обаче, макар това да е травматичен опит, който е добре да бъде забравен (дори институционално), че парадоксът изгражда Балканите, или Югоизточна Европа, ако използваме политически коректното наименование.

В тази мисловна перспектива обективираното състояние на миналото не съществува или поне не може да се различи неговата автентичност като резултат от проявената гордост в полза на настоящето, което обаче продължава да не прилича на миналото, потвърждавайки максимата, че в историята и културата нищо не се повтаря в същите форми (Асман 2001: 283) поне до момента, в който не се включат технологиите и индустриите за производство на настояще чрез репрезентации на миналото. Те са икономически рентабилни и дори печеливши (поне в частна полза), най-вероятно са и политически мотивирани и „коректни“ към целите на конкретната „политика“, но не могат да ни доставят настояще по подобие на миналото, за да имаме бъдеще.

6.3.Индивидуализирана интерактивност

Развитието на новите технологии и медии променя производството и потреблението на културно съдържание, доколкото заличава познатите ни разграничения между артист (автор) и ползвател (потребител) в процеса на демократизация на изкуствата и културата. Интерактивността на новите медии позволява на потребителите да се превърнат в автори на съдържание като резултат от почти мигновената обратна връзка, която ги превръща от пасивни получатели на съобщение в активни производители на съдържание, чието наименование запазва първоначалния им статус – „генерирано от потребители съдържание“. Ако приемем, че интерактивността е отличителна характеристика на новите медии, която предполага, но и провокира демократизация на производството и потреблението, културата на участие е тази категория, която стои в основата на процеса на производство на индивидуализирана интерактивност. Тя превръща индивида от обект на въздействие в дигитално компетентен гражданин, който е субект не само на заобикалящия го свят, но и на публични политики, чието осъществяване трябва да гарантира индивидуално и обществено развитие.

Индивидуализираната интерактивност обаче прави проблематична общосподелеността на културното съдържание, доколкото колективното възприемане на културата се оказва изключително трудна за реализация практика при новите медии, които поставят акцент преди всичко върху само-изразяването на индивида. Потреблението на култура се индивидуализира като резултат от действието на новите технологии и медии, чиято диференцираща способност удовлетворява в такава степен интересите и очакванията на индивида, че налага преосмисляне на общосподелеността като основа на културата в търсене на нова такава – културното многообразие. Нещо повече, ползвателите стават автори почти едновременно с потреблението на дадено съдържание, което впоследствие могат да променят като израз на своята интерактивна способност. Освен проблемите за правната система и защита, които възникват от съвместяването на позициите на автор и ползвател на култура с оглед на генерираното от потребители съдържание, индивидуализираната интерактивност поставя много по-важния проблем за ролята и значението на професионализма в изкуствата и културата. Тяхната

демократизация постепенно превръща в хоризонтални и равнопоставени коментирани отношения, като се стига до невъзможност да съществуват стандарти (образци) на формата и съдържанието, както и такива на комуникацията с материала или средата.

Професионализмът в изкуствата и културата също се оказва в трудно положение, но заедно с него – и възможността да се насочват процесите в обществото с оглед на неговото развитие, доколкото изискват промяна на парадигмата, а не само на политическия модел за организация на обществото. Самоорганизацията на културата постепенно се превръща във водеща парадигма, поставяйки въпросите кой, кога и как насърчава или насочва процесите в културата, икономиката и обществото, както и какви са инструментите на тази промяна, за да се постигне индивидуално и обществено развитие?

6.4. Многообразие от системи и взаимодействия

Взаимодействията на функционалните системи трябва да се различават от външната среда, но са задължителна предпоставка за изграждане на нейната тъкан. Значението на междусистемните взаимодействия и връзки може да се представи достатъчно категорично чрез резултатите от кризата в периода 2008–2010 г., която стигна до състояние, при което пазарите нямат доверие на политиците, както и обратното. Затварянето на функционалните системи като защитна реакция в търсенето на само-въз-производство в крайна сметка постига само-достатъчност, която разрушава междусистемните взаимодействия и връзки и като закономерен резултат намалява доверието и прогнозируемостта на средата. Автономията на системите не може повече да бъде мислена по модела на затворената система с непроникливи граници, независимо от непрекъснатите процеси на отваряне и затваряне, доколкото е преди всичко *nomos* (закон), който заедно с комуникационния код и програмата конституира, разграничава и от-личава конкретната система в комуникацията ѝ с външната среда. Иначе казано, възможен изход от тази ситуация е възстановяването на комуникацията между системите, включително (въз)приемането, разбирането и осмислянето на произвежданото от тях съдържание.

Нека обаче да погледнем по-внимателно взаимодействието на изкуствата с икономиката и нейните репрезентации на културата.

Изкуствата в своето движение от подражание на видимото и обслужване на митологията и религията постепенно придобиват автономност, измествайки своята сила от изобразяването към изразяването, от фигуративността към абстрактността, от красивото към концептуалното, от външната описателност към вътрешния смисъл на носения от артиста свят, който се опитва да изрази всеобщото и същевременно да даде израз на своята творческа субективност чрез средствата на изкуствата. За разлика от тях, **развлекателната индустрия** (най-общо зрелището) е движена от външното, привлекателното за публиката изобразяване на очакваното с оглед извличане на максимална полза от репрезентацията на художествени произведения. Тяхното създаване обаче в повечето случаи не е мотивирано от извличането на полза чрез обслужване на масовия вкус, както и по никакъв начин стимулите за творчество не произтичат от необходимостта от статистическо отчитане на тази дейност. Поради тази особеност те са репрезентация на изкуствата и културата. Независимо от това обстоятелство търсенето на ползата и нейното статистическо отчитане, дори в областта на културата, придобива сериозни позиции в политическите документи на Европейския съюз, преди всичко с увеличаването на ролята и мястото на икономическата система, заедно с нейната програма и код за разчитане на постъпващата информация – полезно/безполезно. **Културната статистика** е закономерна част от **икономиката на културата**, при все че не се намира в монополно положение, особено когато се измерват въздействията на културата върху обществото и икономика. В тази връзка могат да се посочат и много други репрезентации на културата, които гравитират около икономическата система и нейната програма като (например) творческата икономика, културните и творческите индустрии, развлекателната индустрия, културния туризъм, сувенирната индустрия и дори фестивалната активност. Нещо повече, коментираните репрезентации могат да се разглеждат като клъстер с добре изградени системни връзки около програмата полезно/безполезно, който допринася за възпроизводството и разпространението на култура (включително и за нейните социални и икономически ефекти) в многообразието от репрезентации. Те не отменят и/или обезсмислят програмата на културата, която разчита постъпващата информация от

другите системи чрез кода смислено/безсмислено, когато обаче не забравяме, че репрезентацията възпроизвежда функционални култури, разчетени през комуникационните им кодове, които променят първоначалното ѝ съдържание в опитите да изпълнят заложената им програма и предназначение. Очевидно е, че не става въпрос за т.нар. просто възпроизводство на формите на изразяване, а за промени, които са резултат от действието на функционалните системи във връзка с техните програми и предназначение. Интегрираното им действие произвежда и осигурява **степената на цивилизованост** на конкретното общество, която е предпоставка както за културни постижения в областта на литературата, изкуството и науката, така и за репрезентациите им в обществото.

В тази мисловна перспектива търсеният мултипликационен ефект от Европейската комисия е възможен, при положение че очакванията, свързани с творчеството и иновациите като централна категория в Стратегията за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж „Европа 2020“ (COM (2010) 2020 окончателен) и Зелената книга на Европейската комисия – Отключване на потенциала на културните и творческите индустрии (COM (2010) 183 окончателен) отчитат особеностите на различните области на обществения живот и в частност – на изкуствата и културата. Необходимо е да се има предвид, че в повечето случаи тези репрезентации на културата са изградени като клъстери, мислени като гроздове или концентрации от дейности, които в икономиката са група от взаимосвързани организации с обща стратегическа цел. В много от случаите икономическият принос на производението на изкуството, който е измерим в количествени категории за полезност, е незначителен, което не означава, че художественото творчество не е общественополезно или културно значимо, а само че е измервано като полезност чрез възможностите на културната статистика и нейните количествени показатели. Анализът на многообразието от превърнати форми като резултат от комуникацията на системите обаче е изключително важен както за изместването от първоначалното им съдържание, така и за изработването на комплексна оценка, която в проучвания случай може да се представи чрез взаимодействието и изместването от формата на изразяване, която има ценност „сама по себе си“ към

икономическия принос от осъществяването на тази дейност. Този принос трябва да генерира икономически растеж, за да се постигне обществено развитие. В тази връзка Пиер Бурдийо прозорливо отбелязва, че „икономиката упражнява влияние или власт над художественото или научното търсене и в самото поле посредством контрола над средствата за културно производство и разпространение и дори над утвърдителните инстанции“ (Бурдийо 2004: 547).

Ако обърнем внимание и на други системи като политиката, правото и културата, ще можем да реконструираме не само техните взаимодействия, но и **кодовете за комуникация**, през които разчитат постъпващата информация като съобщение във връзка с програмата и предназначението им, както и **основните им понятия**, чиято отличителна способност ги прави относително разпознаваеми и автономни като системи.

Коментираните взаимодействия и особености могат да бъдат представени по следния начин:

❖ Многообразие от системи: код за комуникация

Системи	Код за комуникация
политическа система	възможно/невъзможно
правна система	законосъобразно/незаконосъобразно
икономическа система	полезно/безполезно
културна система	смислено/безсмислено

❖ Многообразие от системи: отличителни понятия

Култура	Икономика	Право
артист/изследовател	автор/собственик	автор/носител на права и задължения
форма на изразяване/носител на култура	интелектуална собственост	право на интелектуална собственост
културно съдържание	приложимост	правна защита/степени
достъпност	посещаемост	режими на (из)ползване
зрител/слушател/читател	посетител	ползвател
културно значение	икономическа стойност/пазарна цена	правен статут
смисъл/ценност	полезност	сигурност/стабилност

Използвайки в тази част от текста дедуктивен подход от общото към частното, все пак е необходимо да се посочи, че на микроравнище има не по-малко нарушени диспропорции и комуникация, които са резултат от характеристиките на протичащата **самоорганизация на културата**. Така например много често за критическа литература се приема само оперативната критика на изкуствата, изключвайки останалите области на културата, както за изкуство се възприемат само визуалните изкуства, като част от тях – изящните, са привилегирани спрямо приложните, мислени по-скоро като художествени занаяти. Аналогично е положението и при иновативните практики, доколкото преобладаващо конвенционалните форми на изразяване са съхранявани и опазвани като културно наследство в художествените музеи, спрямо т.нар. неконвенционални форми на изразяване, които от края на 90-те години на XX в. се опитват да постигнат обществено признание в Република България. Коректността изисква да се направи уточнението, че ограничените (преди всичко) финансови ресурси провокират и засилват тези напрежения в

областта на културата, които правят проблематично както само-въз-производството ѝ, така и нейната цялост в условията на непостигната автономност и само-финансиране.

6.5.Различието е магнит за интереса

Търсенето на различието на всяка цена всъщност те прави стандартен. Обратно – дори в ползването на стандартизиращи технологии би могло да се търси отличеност, ако се извява заложеното в индивида различие, което го конституира като личност. Иначе казано, всяка повтаряща се употреба на понятия, категории и/или ценности произвежда стандарт, независимо от своите изначални позиции и намерения. Например използването на т.нар. официален или работен език като средство за комуникация много често заличава различието и символното значение на неизползваните езици, относими към културното многообразие, както и намалява способността за изразяване на индивида чрез налагането на „глобален“ стандарт за комуникация. От друга страна, **диалогът между културите** очевидно изисква да се постигне приемлив баланс между културното многообразие и глобализацията и по-конкретно – между многоезичието и установения стандарт за комуникация, който трябва както да запази предимствата на „живия“ и неопосредствен контакт, така и да минимализира разходите за симултантен превод.

В тази мисловна перспектива **различието и интересът** могат да се разглеждат като метафори на културното многообразие и глобализацията, но и на повечето от коментираните отношения в този текст. Те са и финалната, най-абстрактна променлива, която провокира изследователското внимание с възможностите за обобщение и отдалеченост от конкретиката с оглед изграждането на стратегически значими и централни категории, каквито предполага тази заключителна част.

Ако приемем това уточнение, трябва да констатираме, че различието преобладаващо изгражда политиката и културата, за разлика от интереса, реализиран предимно в икономиката и защитаван от правото, които в своето интегрирано действие трябва да постигнат развитие на индивида и обществото. Взаимното допълване на **културното многообразие и глобализацията** предполага диалога между тях, който е централна категория както за многообразието от форми на изразяване, така и за културата

и нейните репрезентации, някои от които са организирани като системи. Диалогът е катализатор на промяната и източник на устойчиво развитие както за културата, така и за функционалните системи. Различията и диалогът на практика конституират културното многообразие и глобализацията, като провокират динамиката на процесите на взаимното им ограничаване и допълване. Тези отношения могат да се представят по следния начин:

Културно многообразие	Глобализация
идентичност	мобилност
изявяване на различията	хибридност
(о)смысленост	стандартизиращи технологии
културно съдържание	формат (влияние)
интензивна комуникация	демократизация на информацията
ценностна ангажираност	претенции за неутралност
културно изключение	икономическа (пазарна) зависимост
уникалност	унификация
устойчиво развитие	дерегулация на скоростта на промяната
различие	интерес

В известен смисъл предпочетените категории имат поведение на „фрактални дистинкции“ (Абът 2004), които се само-въз-произвеждат и съдържат при всяка следваща диференциация, но в различни съотношения и по различен начин, за да променят в режим на диалог както конкретните култури, така и представите ни за взаимна свързаност и мобилност. Иначе казано, различието предполага и изисква свързаност в удовлетворяването на „частния“ си интерес от от-личаване подобно на функционалната диференциация, която е предпоставка за интегрираното действие на политическата, икономическата и правната система с оглед на техните програми и пред-назначение. Очакваният резултат е увеличаване на културното многообразие в ситуация на взаимна

свързаност и мобилност, която изисква от-стояването на различие да става в постоянен диалог между конкретните индивиди и култури.

Представянето на глобализацията като различно спрямо всички останали предизвикателства работи за културното многообразие като принцип, който конституира всяка култура и осмисля човешкото съществуване. Тази позиция променя глобализацията, увеличавайки нейната чувствителност към културните различия в интерес на собственото ѝ развитие, както и трансформира преобладаващото разглеждане на културното многообразие като реплика на глобализацията в структуроопределящ принцип и основание за съществуването на различни процеси и явления, които взаимно се допълват и конкурират като резултат на самоорганизацията на културите.

В тази връзка могат да се направят следните **изводи**, които предстои да бъдат „валидирани“ от развитието на съвременните общества:

1. **Диалогът**, а не хибридността или методологическият синтез, когато коментираме (например) комуникацията на научните дисциплини, осигурява само-въз-производството на културата в нейните отношения с функционалните системи. Той трябва да произведе смисъл, чиято обществена значимост е резултат от комуникацията на художествените култури с функционалните системи с оглед на степен на цивилизованост, която позволява смислено човешко съществуване.
2. **Формите на изразяване** пораждат диалог и многообразие при репрезентирането им от функционалните системи, противопоставени на „вписването“ им в програмата на някоя от системите поради доминиращия ѝ характер в конкретното време и пространство. Така например нерепрезентируемостта на част от културното многообразие в пазарни форми с оглед на възможностите, програмата и предназначението на пазара и икономическата система изисква диференциране на тази част от културата, която е различна като количество форми на изразяване в конкретните общества и предполага (в повечето случаи) държавно подпомагане.
3. **Функционалната диференциация** поражда скоростта на промяната на конкретната култура и в частност – на коментираните функционални системи – политиката, икономиката и правото, чието интегрирано действие формира степента

на цивилизованост на обществото. Никога обаче не е изключен рискът от разпад на системата на културата в търсенето на промяна. Функционалната диференциация предлага промяна и устойчиво развитие с оглед на по-високата степен на професионализация на функционалните системи, при положение че те постигнат интегрирано действие, което възстановява комплексността на обществените отношения. Функционалната диференциация, когато е качествено осъществена и не е имитация, е способна да ускори протичащите процеси в областта на културата с оглед постигане на стратегически цели, предотвратявайки по този начин поне част от потенциалните конфликти на интереси.

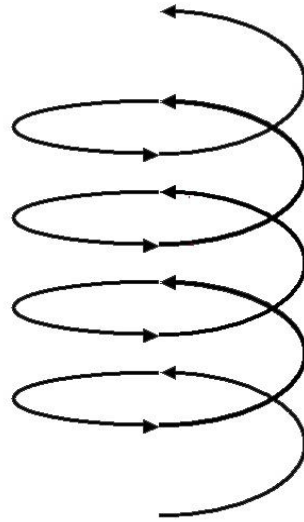
4. **Интегрираното действие** на функционалните системи запазва кода, програмата и диференцираното им пред-на-значение като предпоставка както за по-висока степен на професионализация, така и за диалог и комуникация между тях, което ги отличава и прави различни в опитите да се „сглоби“ отново комплексността на обществените отношения. Репрезентациите на политиката, икономиката и правото са възможност да се повиши обществената значимост на културата и в частност на интелектуалната собственост и достъпа до култура, както и цивилизоваността на обществото. В тази връзка намаляването на разходите за културни дейности като обичайна репрезентация за икономическата система, трябва да е свързано с насочването на финансиране към стратегически значими компоненти с оглед на устойчивото развитие на културата, установени в диалога на тези системи и по-конкретно – на техните представители в централната изпълнителна власт, за да са изпълними претенциите за реформи, които не могат да се осъществят от външна на реформираната система, предполагайки интегрирано действие на системите в рамките на държавната власт.
5. **Самоорганизацията на културата** е двигател на процесите в обществото като резултат от диалектиката на продуктивност и репродуктивност, памет и забравя, притежание и потребление, доколкото запазва различията и конфликтите като непрекъснато променя формите и съдържанието в търсенето на развитие, мислено като повече и/или по-добро от наличното в актуалното състояние на многообразието от форми на изразяване.

7. Модели на промяна

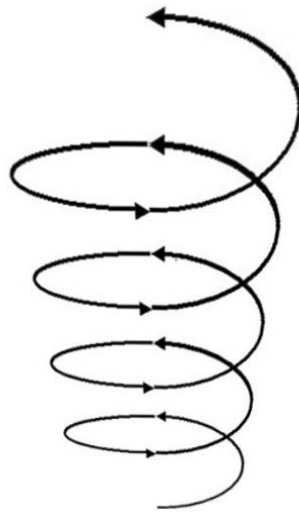
Направените изводи от предходно представените и анализирани стратегически дилеми и управляеми променливи позволяват да се изградят **модели на промяна**, които трасират траектории за движение и възможности за действие. Те предполагат стратегии и политики, които почти винаги са с претенцията за развитие, макар че в повечето случаи не са нито стратегии, нито политики в коментирания смисъл, доколкото действителните им цели обикновено са свързани с оцеляване на статуквото, прикрито като „развитие“ с оглед на самодостатъчността на функционалните системи. Поради тази особеност те не предлагат развитие и оттам – устойчивост, както на културата, така и на конкретната функционална система, доколкото имитират промяна, за да запазят статуквото. По този начин обаче културата не произвежда смисъл, а функционалните системи не могат да изпълнят пред-на-значението си като постепенно се делегитимират и разпадат в представите на обществото. В тази връзка отношенията на интелектуалната собственост с достъпа до култура се оказват не само ключови за устойчивото развитие, но и за изграждането на стратегически визии, около които могат да се самоорганизируют съвременните общества и култури. Тази перспектива обаче предполага да се моделират тенденциите и възможностите върху основата на реконструирания динамични и много често конфликтни отношения на културата с функционалните системи.

Компонентите на културата – продуктивност и репродуктивност, традиция и иновация, са разположени в кръгова структура (фиг. 1), за да се визуализира процесът на пораждаване на култура. Всъщност дългосрочният хоризонт на това наблюдение позволява да се констатира, че нейната действителна форма е спирала (фиг. 2). „Разкъсването“ на кръга става в точката „продуктивност“ след като са възпроизведени и „запометени“ (усвоени) постиженията на предходната култура, чието кръгово движение е изпълнило изискванията за цикъл/оборот/обиколка. По този начин иновацията отчита постигнатото в точка „продуктивност“, като по отношение на него се търси промяна на актуалното състояние.

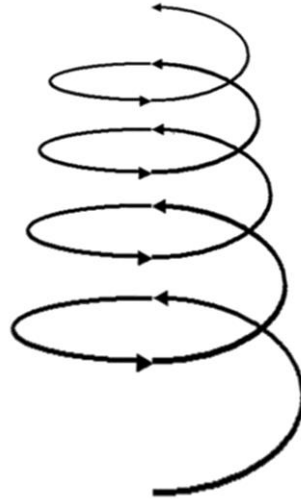

Фигура 2

Фигура 3

Фигура 4

Коментираният процес може да се квалифицира от гледна точка на наблюдателя като застой (фиг. 2), прогрес (фиг. 3) или регрес (фиг. 4) с оглед на запазването, увеличаването или намаляването на възможностите за (въз)производство на култура, който обаче винаги протича при качествено различно състояние (равнище) на наблюдаваните форми на изразяване, както и с различна скорост. Разстоянието между кръговете от спиралите в различните точки – например продуктивност, както и диаметърът им са показателни за скоростта на промяната и съответно за многообразието от възможности и форми на изразяване, с които разполага конкретната култура. Нейните политики насочват публичните процеси в посоката и към модела, предпочитан от обществото, доколкото разполагат с управляеми променливи, които позволяват да се използват инструментите на управлението с оглед постигане на поставените цели.

В тази връзка трябва да се отбележи, че дори в модела на прогрес, който предлага повече и по-добро от постигнатото до момента в областта на културата, могат да се открият регресивни движения, които са загрижени (например) за съхраняването и опазването на достигналите до нас културни ценности – носители на памет за миналото, мислено като необходимата ни алтернатива за от-граничаване на съвременните форми на изразяване. Това прави „картината“ на актуалното състояние в областта на културата

изключително динамична и комплицирана, доколкото в процес на самоорганизация непрекъснато се появяват нови форми и практики, чието вписване в някой от представените модели е най-малкото проблематично. Поместването на различните форми и практики в коментирания модели, дори при условие и/или договорено като условно, има смисъл само доколкото позволява да се конструира възможно бъдеще за културата.

8. Научни приноси

В рамките на изследването е реконструирано актуалното състояние на културата в Република България във връзка с глобалните процеси, като се използва за отправна точка напрежението в отношенията на интелектуалната собственост с достъпа до култура. Научните приноси на дисертационния труд мога да бъдат представени по следния начин:

- Коментираният изследователски проблем е поставен както в контекста на конкретна култура, така и в този на различните функционални системи, които в интегрираното си действие, трябва да произведат степента на цивилизованост, необходима за работата на артиста в областта на конкретната художествена култура като предпоставка за правната защита и достъпността на постигнатия от него творчески резултат. Изработени са понятия за художествени и функционални култури като са представени техните особености и съдържание.
- Анализирани са комуникационните модели на изследваните функционални системи, доколкото техните репрезентации на културата позволяват да се реконструира комуникационния им код и програма във връзка с тяхното предназначение. Несъответствията с предназначението им и/или нарушената им комуникация с външната среда са в основата на идентифицираните проблеми, които са анализирани и компресирани с оглед на очертаването на стратегически дилеми при осъществяването на конкретни политики за устойчиво развитие на културата.
- Изработеният и приложен модел на комуникация на културата с функционалните системи отчита особеностите на всяка от страните в този диалог, доколкото се

търсят взаимноприемливи решения с оглед на различията в програмата и предназначението им.

- Изработено е качествено различно понятие за диалог на културите, спрямо обичайно използваните такива, което прави възможна връзката на художествените култури с функционалните култури. Диалогът на културите като основна категория на изследването позволява всяка от разгледаните функционални системи да се третира като култура, която притежава трайно установени отличителни характеристики и ценности в резултат на продължителното си действие в обществото. Такива култури в рамките на изследването са политическата култура, икономическата култура и правната култура.
- Стратегическите дилеми и управляемите променливи, които са представени в изследването, са добра основа за изработването на стратегическа визия за устойчиво развитие на културата.

9. Публикации по темата

1. Кабаков, И. 2004. Мениджмънт и правна инфраструктура на културата. С., Критика/Сиела
2. Кабаков, И. 2005. Културното наследство: техника на ръцете и/или начин на мислене. В: Културата: граници и съседства С., УИ „Св.Климент Охридски“: 160-172
3. Кабаков, И. 2007 Право на културно многообразие. С., УИ „Св.Климент Охридски“
4. Кабаков, И. 2007 а. Правни политики за културно многообразие. В: Политики на репрезентация. С., УИ ”Св.Климент Охридски“: 58-79
5. Кабаков, И. Русев, К. 2008. Международноправна защита на културното наследство: инфраструктури и процеси (предговор) В: Международноправна защита на културното наследство. С., Министерство на културата: 11-24
6. Кабаков, И. 2013. Музеят и изграждането на образа/марката на града. В: Музеят и градът. В.Търново, Фабер, 334-341

7. Кабаков, И. 2013. Необходими ли са политики за култура. Публични политики bg. (ISSN 1314-2313), бр.1
8. Кабаков, И. 2013. Непосилната лекота на културната политика. Публични политики bg. (ISSN 1314-2313), бр.1
9. Кабаков, И. 2014. Тематични културни маршрути. В: Културно наследство и културен туризъм: музейни перспективи. Сборник с доклади от Международна научна конференция, посветена на 110- годишнината на РИМ-Шумен, 25-27.06.2014 г., Шумен: 687-701.
10. Кабаков, И. 2014а. Културата и нейното възможно бъдеще. В: Идеи в мениджмънта и политиките за култура (съст. Иван Кабаков). С., УИ „Св. Кл. Охридски“: 9-11.
11. Кабаков, И. 2014б. Достъп до културно съдържание. В: Идеи в мениджмънта и политиките за култура (съст. Иван Кабаков). С., УИ „Св. Кл. Охридски“: 148-150.
12. Кабаков, И. 2014в. Културно многообразие и диалог между култури. В: Идеи в мениджмънта и политиките за култура (съст. Иван Кабаков). С., УИ „Св. Кл. Охридски“: 335-339.
13. Кабаков, И. 2014г. Културни права. В: Идеи в мениджмънта и политиките за култура (съст. Иван Кабаков). С., УИ „Св. Кл. Охридски“: 381-385.
14. Кабаков, И. 2014д. Изследователската инфраструктура на културното наследство. В: Дни на наследството. С., Академично издателство „Марин Дринов“: 74-98.
15. Kabakov, I. 2007 Policies for cultural diversity. In: The Politics of Heritage and Regional Development Strategies – Actors, Interests, Conflicts, Volume 2, Weimar: Bauhaus-University, p. 33-39

10. ЛИТЕРАТУРА

1. Абът, А. 2004. Хаос от дисциплини. София: Парадигма.
2. Алмънд, Г. Върба, С. 1998. Гражданската култура. С., ГалИко
3. Бурдийо, П. 2004. Правилата на изкуството. Генезис и структура на литературното поле. С., Дом на науките за човека и обществото.

4. Василева, С. 2013. Културно наследство и устойчиво развитие. Концепции, политики, добри практики. С., За буквите.
5. Димитрова, Я. 2012. Корпоративната култура като конкурентно предимство. С., Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.
6. Кабаков, И. Русев, К. 2008. Международноправна защита на културното наследство: инфраструктури и процеси (предговор) В: Международноправна защита на културното наследство. С., Министерство на културата: 11-24.
7. Ландри, Ч. 1998. Културната политика в България. С., Министерство на културата: 108.
8. Луман, Н. 2008. Въведение в системната теория. С., Критика и хуманизъм.
9. Мамардашвили, М. 1990. Наука и култура. В: Идеи в културологията. Т.1. С., УИ „Св. Климент Охридски”: 256-267.
10. Ортега-и-Гасет, Х. 1993. Промяна и криза. В: Идеи в културологията Т.2., С., УИ „Св. Климент Охридски”.
11. Танев, Т. 2001. Политическата култура. С., УИ „Св. Климент Охридски”.
12. Хофстеде, Х. 2001. Култура и организации. Софтуер на ума. С., Класика и стил.
13. Matarasso, F. and Landry, Ch. 1999. Balancing Act: Twenty-one strategic dilemmas in cultural policy. Strasbourg, Council of Europe
14. Luhmann, N. 1984. Soziale Systeme, Frankfurt.

Публикации в периодичния печат

1. Огнянова, Н. 2011. Нищо лошо с добра страна или малък скандал, Дневник, 11.01.2011, Достъпен: 13.01.2011, http://www.dnevnik.bg/analizi/2011/01/11/1023243_ni_shto_losho_s_dobra_strana_ili_maluk_skandal/.

Политически документи и нормативни актове

1. Зелена книга. Отключване потенциала на културните и творческите индустрии СОМ (2010)183 окончателен

2. Решение № 1093/2012/ЕС на Европейския парламент и Съвета от 21.11.2012 г. относно Европейската година на гражданите, ОВ L 325, 23.11.2012.